

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:4. 2009

Nationell, transnationell eller global historia?

Replik till Stefan Eklöf Amirell och Rolf Torstendahl

Av Leos Müller & Göran Rydén

Global historia har på senare tid vuxit fram som ett viktigt nytt internationellt forskningsfält för att bättre förstå historiska utvecklingskeenden. Stefan Eklöf Amirell har tagit på sig den svåra uppgiften att sammanfatta fältets utveckling i en artikel i *Historisk tidskrift* 128:4 (2008). Han lyfter fram globalhistoriens betydelse som ett nytt sätt att skriva historia: han talar om "den världshistoriska vändningen". Rolf Torstendahl har i samma tidskrift (129:2 och 129:3, 2009) kommenterat Amirells översikt både med uppskattande och uppmanande ord men också med viss kritisk udd. Kritiken riktar sig främst mot frågan om global historia verkligen är en ny forskningsinriktning och huruvida den egentligen skiljer sig från klassisk komparativ transnationell forskning. Torstendahl problematiserar även "den världshistoriska vändningens" relevans för svensk historisk forskning.

Vi finner debatten mellan Amirell och Torstendahl givande och gläds åt det faktum att global historia på allvar börjar uppmärksammas även bland svenska historiker. Amirells artikel ger utan tvekan en god och nyttig översikt, men den visar inte till fullo den potential som globalhistoriska frågeställningar faktiskt har, och detta är delvis utgångspunkten för Torstendahls inlägg. Denne påpekar att vi historiker fortfarande utgår från den nationella statens ramar, både för att vi inom dem har vår yrkesidentitet och för att vi där finner vårt källmaterial. Vi vill här främst lyfta fram två problem som inte givits tillräckligt med utrymme i deras meningsutbyte, nämligen de globalhistoriska frågeställningarnas relevans för svensk historisk forskning samt hur global historia faktiskt innebär ett nytt sätt att förhålla sig till det förflutna.¹

Kan vi då tala om "den världshistoriska vändningen"? I debatten mellan Amirell och Torstendahl ägnas mycket utrymme åt den komparativa historien. Särskilt den sistnämnde lyfter fram den komparativa ansatsen som den centrala aspekten av global historia. Komparativ metod används för att avtäcka mer generella mönster i historisk utveckling, och metoden används oftast med nationen eller nationalstaten som jämförelseobjekt – transnationella

1. Denna argumentering finns mer utförlig i Leos Müller, Göran Rydén & Holger Weiss (red.), *Global historia från periferin: Norden 1650–1800* (Lund 2009).

komparationer – men den nya globalhistoriska forskningen lyfter även fram komparationer på en mer komplex nivå där hela kontinenter jämförs. Som Torstendahl tydligt påpekar har komparationer på detta sätt systematiskt används sedan länge och är knappast originella för dagens global historia. Flera framträdande representanter för den nya globalhistoriska forskningen har emellertid betonat behovet av att kombinera komparativ metod (*comparisons*) med en analys av *förbindelser och länkar* mellan de studerade objekten (*connections*). Detta är utgångspunkten för Kenneth Pomeranz inflytelserika *The great divergence* från 2000, och såväl jämförelser som länkar finns i undertiteln till Chris Baylys betydelsefulla *The birth of the modern world, 1780–1914: global connections and comparisons*.² Emellertid är inte heller analyser av förbindelser mellan olika jämförbara objekt (exempelvis stater) en helt ny eller originell utgångspunkt. Inte minst idéhistoriker har sedan länge studerat hur olika idéströmningar sprids och hur dessa influerar historiska förlopp. Det nya med global historia är dock att jämförelser och studier av förbindelser används på ett konsekvent sätt och inom olika historiska discipliner. Spridning av idéer har fått en motsvarighet i analyser av spridning av sjukdomar, nya grödor, djurarter, nya varor, konsumtionsmönster, umgängesvanor och liknande. Det handlar inte endast om att visa hur lika eller olika de jämförda objekten är utan också hur de påverkat varandras utveckling. Möjligen skulle man kunna hävda att den äldre komparativa forskningen varit något naiv då man inte tillräckligt starkt betonat att de jämförda objekten även var relaterade till varandra.

Ett sådant analytiskt angreppssätt medför två viktiga, och delvis relaterade, konsekvenser. För det första går det inte att utgå endast från ett nationellt perspektiv. En analys av förbindelser mellan olika objekt innebär att man måste studera två eller fler objekt samtidigt. Om objekten är stater eller ännu större enheter måste man alltså studera förbindelser mellan dessa eller till och med mellan kontinenter. Det är krävande men inte omöjligt. I detta perspektiv bör man inte heller glömma att rumsliga konstruktioner, som regionala strukturer eller nationalstater, alltid är skapade av mänsklig aktivitet och därför föränderliga till sin karaktär. Vad som konstituerar en nationalstat under en period behöver inte göra det under en annan.

För det andra skapar ett fokus på förbindelser en annan kausalitet än den

2. Kenneth Pomeranz, *The great divergence: China, Europe, and the making of the modern world economy* (Princeton, N. J. 2000), Christopher Alan Bayly, *The birth of the modern world, 1780–1914: global connections and comparisons* (Oxford 2004).

vi historiker är vana vid. I stället för orsakssammanhang i tid lyfts kausalitet i rummet fram som en betydelsefull ingrediens. Orsaker till historiska förlopp och fenomen kan och bör sökas utanför den egna nationens gränser, men den synkrona analysen utesluter inte den diakrona: de skall snarare ses som komplementära. Ett sådant angreppssätt har också funnits tidigare, och inte minst *Annales*-skolan med Fernand Braudel i spetsen har brukat analyser i den riktningen. Dagens globalhistoriker kombinerar dock det diakrona med det synkrona på ett mer konsekvent sätt.

Inom forskningen kring upplysningen och det moderna samhällets ursprung finns även några forskare som hävdar att det är med upptäckten av världen som förändringen tar sin början – det synkrona ger så att säga det diakrona. Enligt Charles Withers finns det all anledning att skrota diskussionen om upplysningen i en "nationell kontext" och i stället se företeelsen som resultatet av en global interaktion – ursprunget kan kanske finnas i "upptäckten" av Söderhavet.³ En liknande uppfattning finns också hos Miles Ogborn och Linda Colley, som bägge väljer att presentera den globala historien utifrån enskilda livsöden där individer reser och agerar i skilda rumsliga kontexter och därigenom även påverkar skeenden långt utöver de i rummet snävt definierade. Resan i rummet ger förändring i tiden.⁴

Global historia är alltså inte endast transnationell komparativ historia: det egentliga objektet för global historia är världen. Det kan, som också Torstendahl påpekar, tyckas överambitiöst, för att inte säga helt omöjligt, att ta hela världen som studieobjekt, men det faktum att analysen utgår från världen som en enhet innebär inte att varje globalhistorisk analys måste ta upp all världshistoria. På samma sätt tar forskning utifrån ett nationellt perspektiv sällan upp hela nationers historia!

Har då den globalhistoriska forskningen någon relevans för svenska historiker? Nationalstaten, och främst den svenska nationen, har på många sätt alltid varit utgångspunkt för vår verksamhet. Detta hänger samman med ämnets professionalisering under 1800-talet, med uppfattningen om vad som är god forskning samt med akademins och forskningsfinansieringens organisation; det är svårt att få projektmedel för forskning på europeisk eller global nivå och den globalhistoriska forskningen värderas inte särskilt högt. Samtidigt

3. Charles W. J. Withers, *Placing the Enlightenment: thinking geographically about the Age of Reason* (Chicago 2007).

4. Miles Ogborn, *Global lives: Britain and the world 1550–1800* (Cambridge 2008); Linda Colley, *The ordeal of Elizabeth March: a woman in world history* (New York 2007).

är mycket av dagens globalhistoria också nationell till sin karaktär. De stora engelskspråkiga översiktsverken som används i historieundervisningen på universitets- och högskolenivå utgår från de stora nationernas berättelser, även om ambitionen har varit att skriva världshistoria.⁵ Vill man vara elak kan man påstå att även Baylys banbrytande globalhistoriska bok om det moderna samhällets födelse egentligen endast är det brittiska imperiets historia för 2000-talet. Man skulle således kunna argumentera för att svenska historiker bör förbli lojala mot det nationella paradigmet och att global historia kan lämnas till forskare från länder med ett mer markerat globalt förflutet, eftersom det inte tycks finnas särskilt mycket globalhistoriskt relevant kunskap om Sverige och de svenska källorna i detta avseende också är relativt obetydliga.

Vi vill dock hävda att en sådan utgångspunkt inte alls är att föredra och att uppgiften för framtiden i stället är att sätta in den svenska utvecklingen i ett större globalt perspektiv – och samtidigt ta del i den globalhistoriska debatten – för att bättre förstå såväl den svenska som den globala utvecklingen. Med utgångspunkt i såväl komparation som förbindelser och länkar kan vi komma betydligt längre i vår förståelse av historiska utvecklingstendenser. Två korta exempel utifrån vår egen forskning visar hur den svenska historien kan infogas i en sådan global kontext.

Det svenska ostindiska kompaniet är ett favoritämne i svensk populär historieskrivning, men få är medvetna om kompaniets ekonomiska betydelse och globala roll. Såväl finansiering som försäljning var globala verksamheter. Kompaniet importerade främst porslin, te och siden, men det var teet som hade störst ekonomisk betydelse. Teet återexporterades till största delen omedelbart efter ostindiefararnas ankomst till Göteborg. En stor del av det hamnade som smuggelgods i Storbritannien, som under 1700-talet blev en tedrickande nation. Det svenska teet i Storbritannien betraktades som smuggelgods därför att det mäktiga engelska ostindiska kompaniet hade monopol på all teimport till öriket, vilket dock inte hindrade att smugglingen var omfattande. Det var främst de svenska och danska kompanierna som indirekt levererade det illegala teet. Således spelade det svenska kompaniet en viktig roll i spridningen av tedrickandet i Storbritannien.

Eftersom tedrickandet fick så snabb spridning blev det också snart föremål för den brittiska statskassans omsorg och kom att anses som en viktig del av kolonialhandeln – även om teet ursprungligen inte kom från någon koloni

5. Till exempel Albert M. Craig et al., *The heritage of world civilizations* (Upper Saddle River, N. J. 2008), Clive Ponting, *World history: a new perspective* (London 2000).

utan hämtades från det självständiga Kina. På 1770-talet var teimporten mer betydelsefull än både tobaksimporten från de nordamerikanska kolonierna och importen av bomullstyger från Indien; endast socker från Västindien värderades mer. Den stora legala importen av te till Storbritannien på 1770-talet var dock inte bara resultatet av stigande inhemsk efterfrågan utan också av viktiga politiska förändringar i Indien.

Med britternas seger i sjuårskriget hamnade Bengalen helt under det engelska ostindiska kompaniets kontroll, och den stora territoriella expansionen i Indien inleddes. Denna maktposition gav det engelska kompaniet enorma skatteinkomster, så kallade *diwani*, men skapade även stora svårigheter med att överföra de växande rikedomarna till London. Det mest effektiva sättet blev att använda det indiska överskottet till att köpa te i Kanton och att exportera detta till Storbritannien, eftersom efterfrågan på te i den brittiska ekonomin var större än efterfrågan på indiska varor. Triangeln Bengalen-Kanton-London blev på så sätt ett väl så betydelsefullt handelsnätverk som någonsin den så kallade triangelhandeln över Atlanten, med ett globalt integrerat flöde av varor och kapital.

Den brittiska erövringen av Bengalen och den efterföljande kreditexpansionen påverkade även de svenska affärerna i Kanton. Fram till 1760-talet hade det svenska kompaniet, i likhet med övriga europeiska handelsföretag, betalat sina returlaster med silver. Detta var dyrt och riskfyllt; fartygen kunde förlisa eller attackeras av pirater eller kapare, men det fanns inget annat sätt att göra affärer med kineserna eftersom det helt enkelt inte fanns någon efterfrågan på svenska varor i Kina. Med den brittiska erövringen av Bengalen förändrades situationen genom att europeiska köpmän i Sydostasien fick tillgång till billigt kapital som på mer eller mindre legala vägar nådde även svenskarna, det engelska kompaniets konkurrenter. Det svenska kompaniets anställda i Kanton fick instruktioner om att skaffa en egen kapitalfond och lokalt finansiera kompaniets inköp av returlaster i så stor utsträckning som möjligt. Både korrespondens och räkenskaper från 1760- och 1770-talen visar att en lokal kreditmarknad blev en viktig finansieringskälla för kompaniets affärer i Kanton. Paradoxalt nog finansierade de brittiska medlen från Bengalen alltså den svenska tesmugglingen till Storbritannien.

Man skall inte underskatta betydelsen av dessa affärer. Uppemot en fjärdedel, och under vissa år till och med en tredjedel, av allt te som skeppades till Europa kom via de danska och svenska kompanierna, och betydande mängder av detta te smugglades sedan till Storbritannien. I början av 1770-talet var

emellertid den brittiska marknaden mättad. Priserna sjönk och det engelska kompaniet fick stora avsättningsproblem. Lösningen blev återexport till de nordamerikanska kolonierna – något som kolonisterna inte alls gillande. Te-bjudningen i Boston 1773 var i första hand en reaktion på försöken att dumpa överflödigt te, och händelsen har kommit att stå som symbol för inledningen till den amerikanska revolutionen. Det svenska kompaniet fortsatte dock under resten av 1770-talet att importera stora mängder te. De bästa åren var 1780–83, då de flesta andra europeiska länder var involverade i kriget mot Storbritannien. Men redan 1784 förändrades situationen drastiskt då briterna sänkte tullen på importerat te. Det blev dödsstöten för det svenska kompaniet, vars affärsstrategi byggde på illegal tehandel.

Exemplet visar på det fruktbara med ett globalhistoriskt perspektiv om vi vill förstå logiken bakom det svenska ostindiska kompaniets agerande under 1760- och 1770-talen. Utan länken till temarknaden i Storbritannien och utan kopplingen till briterernas ställning i Bengalen blir kompaniets strategi obegriplig. Det är genom att sätta fokus på förbindelserna mellan dessa olika arenor och genom att analysera arenornas betydelse som vi kan förstå kompaniets agerande. Exemplet visar dessutom att det globalhistoriska perspektivet är högst relevant även i svensk historieforskning: det visar att det svenska kompaniet knappast var någon marginell aktör på global nivå, utan i stället ett företag som i allra högsta grad var delaktigt i en process som helt omskapade såväl de europeiska konsumtionsmönstren som den globala geopolitiska kartan.

Ett lika illustrativt samtida exempel på den svenska ekonomins integration i en betydligt större global kontext kan vi hämta från järnhanteringsens område. Alltsedan medeltiden har den svenska järnhanteringen varit synnerligen internationellt inriktad. Avsättningen fanns främst att finna i hamnar längs Östersjöns södra kust, och inte sällan förmedlades järnet dit av tyska köpmän verksamma i Stockholm. Från 1600-talet ersattes tyskarna av holländare, och det svenska järnet fördes i allt större volymer ut genom Öresund och fann sin avsättning inom den växande nederländska ekonomin. I Amsterdams hamn och i magasin längs stadens kanaler kunde järnkonsumerande köpmän tillfredsställa sin efterfrågan. Med den holländska metropolens gradvisa tillbakagång mot slutet av seklet kom också skeppandet av det svenska järnet att ta en mer västlig rutt, och från sekelskiftet 1700 – och för lång tid fram över – var den brittiska marknaden den klart viktigaste för det svenska stångjärnet.

Det järn som nådde den brittiska marknaden var av olika varianter, dimensioner och kvaliteter, och förmedlades också till olika segment av denna

snabbt växande marknad. London behöll ställningen som den främsta avsättningshamnen för svenskt järn, varifrån det sedan vidareförmedlades till andra marknader. Ett viktigt centrum som erhöll järn via huvudstaden var Newcastle. Ambrose Crowley hade där under slutet av 1600-talet byggt upp flera centraliserade anläggningar för tillverkning av järn- och stålverktyg. Svenskt järn av ordinarie kvalitet blev till spadar, hackor och harpuner för valfångst, men man konsumerade även ansevärliga volymer av det så kallade Öregrundsjärnet. Detta järn användes främst i ståltillverkningen och kom sedan att utnyttjas vid stålsättning av eggverktyg, men även i hackor och spadar. Tillverkningen vid Crowleys anläggningar exporterades i stora mängder till kolonierna på andra sidan Atlanten där de brukades av slavar inom ramen för plantageekonomin. Redskap gjorda av svenskt järn användes således i framställningen av tobak, ris och framför allt socker, varor av central betydelse för hela den atlantiska ekonomin.

Hamnarna i Hull och Bristol tog också emot stora mängder Öregrundsjärn som blev till stål i Sheffield och Birmingham. Runt den senare omvandlades också stänger av ordinarie kvalitet till spik. Från slutet av 1600-talet expanderade Bristol kraftigt och blev den största hamnen i Storbritannien efter London. I mycket kan man se hur staden speglar den alltmer globala karaktären i den brittiska ekonomin: Bristol tog emot stora mängder tobak från de nordamerikanska kolonierna, och banden till Västindien och sockertillverkningen var täta. Från den andra tjugofemårsperioden av 1700-talet blev också slavhandeln ett viktigt fundament i stadens ekonomiska tillväxt. Londons tidigare dominerande ställning, och det monopol för slavhandel som Royal African Company hade, ersattes av en friare handel, och köpmän i Bristol gick i bräschen för denna utveckling. Staden var synnerligen lämpad för denna roll. Kontakterna med tillverkningsindustrin runt staden, men framför allt kring Birmingham, gav goda förutsättningar för att utrusta slavskeppen med varor att byta till sig slavar mot. Från det egna omlandet kom koppar och mässing, och från Birmingham skjutvapen. Från Sverige kom sedan stångjärn av en sort helt anpassad för den afrikanska marknaden, så kallat *voyage iron*.

Bristols expansion inom slavhandeln sammanföll med en förskjutning av det område som penetrerades av de europeiska slavhandlarna. Från 1700-talets andra decennium var Biafrabukten den region som expanderade snabbast, och det var också där man kunde träffa på flest skepp från Bristol. Handelsplatserna Bonny och Calabar blev en första anhalt för slavskeppen från Bristol

innan slavarna fördes över Atlanten till Västindien och de nordamerikanska kolonierna. Handeln med den mänskliga lasten skedde knappast helt och hållet på européernas villkor utan bedrevs med hjälp av afrikanska aktörer och utifrån en efterfrågan i Afrika på varor som européerna kunde förmedla. Textilier var den viktigaste varan, men vid dess sida förekom många andra produkter. Runt om Biafrabukten, och sedan även i Kamerun, efterfrågades järn på ett helt annat sätt än i andra afrikanska slavregioner. Köpmän i Bonny och Calabar efterfrågade järnstänger som var smidda på ett speciellt sätt och dessutom i mycket specifika dimensioner; kort sagt önskade man *voyage iron* från Sverige.

Forskningen om slavhandeln och slaveriet inom ramen för plantageekonomin är sannolikt ett av det mer expansiva fälten inom dagens internationella historieforskning. Omfattande framsteg har gjorts under de senaste decennierna och vår kunskap om denna verksamhet har vuxit kraftigt. Man har kanske inte kullkastat analysen av triangelhandeln, men bilden av det transatlantiska utbytet framstår som mycket mer komplicerad och mångfasetterad: triangeln har vuxit till ett nätverk med grenar som vetter åt olika håll. En av dessa grenar berör numera också Sverige och dess järnhantering. Köpmän i Bristol blev ett slags omkopplare i länken mellan tillverkningen av stångjärn vid bruk i Bergslagen och avsättningen på den afrikanska marknaden. De afrikanska konsumenterna dikterade järnstängernas dimensioner, och köpmännen i Bristol förmedlade informationen vidare. På Gammelbo bruk i Närke varierade tillverkningen under året mellan ett smide av *voyage iron* och stänger av ordinarie kvalitet. De senare var ett lämpligt utgångsmaterial för gevärstillverkningen i Birmingham, och även gevären hamnade ofta på den afrikanska marknaden i utbyte mot slavar.

Järnbruken och järntillverkningen har under lång tid studerats utifrån ett snävt svenskt perspektiv. Karl-Gustav Hildebrand påpekade en gång att svenska historiker inte tillräckligt hade uppmärksammat järnhandelns roll, trots att den största delen av det svenska järnet exporterades.⁶ Exemplet med det svenska järnets roll i slavhandeln visar på behovet att sätta den svenska forskningen i ett globalhistoriskt sammanhang. Det är genom att lyfta fram sådana globala länkar som vi kan förstå varför man på lokalnivå – till exempel i Gammelbo – agerade på ett visst sätt.

6. Karl-Gustav Hildebrand, "Gammalt och nytt i det svenska järnets historia: en översikt över fem årtionden", i Jan-Erik Pettersson (red.), *Dædalus: Tekniska museets årsbok. Årg. 65 (1997), Svenskt järn under 2500 år: från gruvpigor och smeddrängar till operatörer* (Stockholm, 1997) s. 1–30.

Vi hoppas att våra två exempel, det svenska ostindiska kompaniets globala roll och det svenska järnets roll i slavhandeln och plantageekonomin, är tillräckligt belysande för att visa att det nationella perspektivet är otillräckligt när det gäller att förstå viktiga och komplexa historiska skeenden. Exempelen borde också fungera som exempel på att svensk historia faktiskt är en del av världens historia och att den globalhistoriska ansatsen, åtminstone när det gäller vissa centrala frågor, är helt nödvändig.